

زبدة الوقایع تاریخ و جغرافیای وان

تألیف:

میرزا موسی خان طباطبایی انصاری

تصحیح:

حسن حضرتی (عضو هیئت علمی دانشگاه تهران)

شهناز یونسزاده

نگارستان اندیشه

تهران، ۱۳۹۶

سرشناسه: طباطبایی انصاری، موسی خان
 عنوان و نام پدیدآور: زبده الوقایع: تاریخ و جغرافیای وان / تالیف
 میرزاموسی خان طباطبایی انصاری؛ تصحیح حسن حضرتی، شهلا یوسفزاده؛
 [به سفارش] انجمن ایرانی تاریخ.
 مشخصات نشر: تهران: نگارستان اندیشه، ۱۳۹۶.
 مشخصات ظاهری: ۳۲۵ ص. جدول
 شابک: 978-600-8273-42-4
 وضعیت فهرست‌نویسی: فیا. یادداشت: واژه‌نامه. کتابنامه.
 عنوان دیگر: تاریخ و جغرافیای وان
 موضوع: وان (ترکیه) — تاریخ. Van (Turkey) -- History -- تاریخ --
 — امپراتوری عثمانی، ۱۲۸۸-۱۹۱۸ م. -- تاریخ‌نویسی Turkey -- History
 -- Ottoman Empire, 1288-1918 -- Historiography
 شناسه افزوده: یوسفزاده، شهلا، ۱۳۶۵ - مصحح. حضرتی، حسن، ۱۳۴۹
 مصحح: انجمن ایرانی تاریخ
 رده‌بندی دیوبی: ۹۵۶/۶۰۱۲ رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۶ ط ۲ ۲ / ۵۱ DS
 شابک: ۵۰۹۳۶۷۳ ملی:

زبده الوقایع

تاریخ و جغرافیای وان

تألیف: میرزا موسی خان طباطبایی انصاری
 تصحیح: حسن حضرتی (عضو هیئت علمی دانشگاه تهران)

شهلا یوسفزاده

نمونه‌خوانی و نمایه‌سازی: وحید دریایی‌گی

طراح جلد: سعید صحابی

چاپ: اول، ۱۳۹۶

تیراژ: ۵۰۰ نسخه

قیمت: تومان

چاپ و صحافی: نسیم

نشانی ناشر: م. انقلاب، ابتدای خیابان آزادی، خ بهزاد، شماره ۲۹، واحد ۷

تلفن: ۶۶۴۳۵۴۲۳-۶۶۴۳۵۴۱۶-۶۶۱۷۶۱۲۳ شماره: ۶۶۹۴۲۵۴۲

www.cins.ir - info@rics.ir

فهرست مطالب

.....	سخن انجمن	۱۵
.....	سواد دستخط ناصرالدین شاه در اهمیت نسخه	۱۷
.....	معرفی نسخه	۱۹
.....	دیباچه مصرحان	۲۱
.....	مقدمه مؤلف	۲۵
.....	۱. در تفاسیل دایره به سرحد قطور	۲۶
.....	۲. در اخبار متعلق به سرحد قطور	۴۰
.....	۳. در ادارات دایره ولایت وان و اسامی رؤسا و اعضاء	۴۱
.....	۱-۳. اداره مدینه	۴۱
.....	۲-۳. مجلس اداره	۴۲
.....	۳-۳. مجلس بلدیّه	۴۳
.....	۴-۳. مجلس معارف	۴۳
.....	۵-۳. کمیسیون جدید تحریر نفوس	۴۴
.....	۶-۳. اداره تلگراف و پست	۴۴
.....	۷-۳. صندوق منفعت	۴۴
.....	۸-۳. مجلس زراعت	۴۵
.....	۹-۳. اداره عدلیّه	۴۵
.....	۱۰-۳. محکمه بدایت جزا	۴۵
.....	۱۱-۳. محکمه استیناف حقوق	۴۶
.....	۱۲-۳. مجلس هیئت اتهامیه	۴۷
.....	۱۳-۳. محکمه شرعیّه	۴۹
.....	۱۴-۳. محکمه تجارت	۴۹
.....	۱۵-۳. مأموریت اجری	۴۹
.....	۱۶-۳. حبس خانه	۴۹
.....	۱۷-۳. اداره مالیه	۵۰
.....	۱۸-۳. دفتر خاقانی	۵۰
.....	۱۹-۳. کمیسیون املاک	۵۰

۵۰	 ۲۰-۳. اداره رسومات [گمرک]
۵۱	 ۲۱-۳. رسومات خارجه
۵۱	 ۲۲-۳. رسومات سته
۵۲	 ۲۳-۳. قلم محاسبه
۵۲	 ۲۴-۳. اداره اعشار
۵۲	 ۲۵-۳. مأموریت تحصیلات
۵۲	 ۴. د بیان حالات کلیه ادارات وان و طرز رفتار مأمورین محلیه
۵۲	 ۱-۴. اداره ملکیه
۵۴	 ۲-۴. مجلس بلدیّه
۵۹	 ۳-۴. مجلس و باب
۶۱	 ۴-۴. کرمسورین حاید تحریر نفوس
۶۱	 ۵-۴. اداره تگراف و پست
۶۲	 ۶-۴. اداره پست
۶۳	 ۷-۴. صندوق منفعت
۶۳	 ۸-۴. مجلس زراعت
۶۵	 ۵. اداره عدلیّه
۶۵	 ۱-۵. محکمه بدایت حقوق
۶۵	 ۲-۵. محکمه بدایت جزا
۶۵	 ۳-۵. محکمه استیناف حقوق
۶۶	 ۴-۵. محکمه استیناف جزا
۶۷	 ۵-۵. مجلس هیئت اتهامیه
۶۷	 ۶-۵. محکمه شرعیّه
۶۷	 ۷-۵. محکمه تجارت
۶۸	 ۸-۵. مأموریت اجری
۶۸	 ۹-۵. حبس خانه
۶۹	 ۱۰-۵. مجلس شوری
۶۹	 ۶. در حالات ضابطان عدلیّه
۷۱	 ۷. اداره مالیّه
۷۱	 ۱-۷. دفتر خاقانی
۷۲	 ۲-۷. کومیسون املاک

۷۳	۳-۷. رسومات خارجه
۷۹	۴-۷. رسومات سته
۷۹	۵-۷. قلم محاسبه
۷۹	۶-۷. اداره اعشار
۷۹	۷-۷. مأموریت تحصیلات
۸۰	۸. در تشریح احوالات مجمله عموم مأمورین ملکيه و عدليه و ماليه
۸۱	۹. در تطبیق وجوه عثمانی با وجوه ایران
۸۲	۱۰. در تشخیص واردات ماليه وان
۸۲	۱۰-۱. اداره ملکيه
۸۹	۱۱. در تعیین مقدار ادخالات و اخراجات گمرک وان و مصارف آن
۹۱	۱۱-۱. مصارف کلیه ولایت وان
۹۲	۱۲. در بیان مزیجات رافع منافع خزانه عثمانی
۹۳	۱۳. در تعریف قضاة و در ماصیل دایره به آن
۹۶	۱۴. در تعیین طول و عرض قضاة وان
۹۶	۱۵. در تعیین مفردات قلعه وان و ماصیل متعلقه به آن
۱۱۱	۱۶. در بیان قلعه قدیم وان (توپراق قلعه)
۱۱۱	۱۷. در تعریف دریاچه وان و تعیین طرز آبیاری آن
۱۱۳	۱۸. در تعداد محلات و خانه‌های قصبه وان
۱۱۵	۱۹. در شمار نفوس سکنه محلات وان از اسلام [اسلامیان] و خرسیان [مسیحیان] ...
۱۱۵	۲۰. در بیان سبب موسومیت بعض محلات وان به اسامی خاصه
۱۱۵	۲۰-۱. محله هیقوانک
۱۱۶	۲۰-۲. محله آرک
۱۱۶	۲۰-۳. محله صوب آقوب
۱۱۶	۲۰-۴. محله نوراشین
۱۱۷	۲۰-۵. محله هانقوسیر
۱۱۷	۲۱. در شماره قضااهای نواحی وان و تفصیل متعلقه به آن ولایت
۱۱۷	۲۱-۱. اطراف شهر
۱۱۸	۲۱-۲. قضای کاواش و ناحیه وستان و خواصو و قارقار
۱۱۸	۲۱-۳. قضای بیکری
۱۱۸	۲۱-۴. قضای ارجیش

۱۱۹	۵-۲۱. قضای عادالجواز
۱۱۹	۶-۲۱. قضای مکس
۱۲۰	۷-۲۱. قضای شاتاک
۱۲۰	۸-۲۱. قضای قارچقان
۱۲۰	۹-۲۱. قضای اخلاط
۱۲۲	۱۰-۲۱. صورت ترجمه عهدنامه مبارک
۱۲۵	۱۱-۲۱. شرط نامه
۱۲۶	۲۲. تعداد اسامی قراء اطراف و قضاهاى نواحى ولايت وان و مقدار نفوس سکنه آنجاها
۱۳۲	۱-۲۲. قضای کواش
۱۳۹	۲-۲۲. قضای بحر
۱۴۰	۳-۲۲. ناحیه نامه
۱۴۲	۴-۲۲. قضای ارمن
۱۴۵	۵-۲۲. قضای عادالجواز
۱۴۷	۶-۲۲. قضای مکس
۱۵۲	۷-۲۲. قضای شاتاک
۱۵۸	۲۳. در بیان سبب موسومیت بعض قراء وان به اسامی حائیه و وجه تسمیه آن
۱۵۸	۱-۲۳. قریه شوشانتس
۱۵۹	۲-۲۳. قریه آوانس
۱۵۹	۳-۲۳. قریه شاهباغی
۱۶۰	۴-۲۳. قریه شاهگلدی
۱۶۰	۵-۲۳. قریه ایشخانوکوم
۱۶۰	۲۴. در وضع حالات اهالی قراء و زراعت
۱۶۳	۲۵. احوالات مجمله عشیرت یزیدی و بیان مذهب آنها
۱۶۷	۲۶. در توضیح حالات کلیه اکراد
۱۷۳	۲۷. در شماره خيام و نفوس ایلات صفحات وان
۱۷۶	۲۸. در تعداد عشایر سکنه ولايت وان و اسامی رؤسای آنها
۱۷۷	۲۹. در تشکیل هئیت عمومیه ولايت وان
۱۷۹	۳۰. در تعداد قضاهاى نواحى ولايت حکاری و تفصیل آن
۱۷۹	۱-۳۰. قضای محمودی

۱۸۰	۲-۳۰. قضای الباق و حکاری
۱۸۰	۳-۳۰. قضای کوار
۱۸۱	۴-۳۰. قضای عمادیه
۱۸۱	۳۱. در شماره قرای اطراف و قضاهاى نواحى ولایت حکاری و مقدار نفوس سکنه آنها...
۱۸۲	۱-۳۱. قضای محمودی
۱۸۹	۲-۳۱. قضای الباق و حکاری
۱۹۴	۳-۳۱. قضای جلمرک
۱۹۷	۴-۳۱. قضای نوردوز
۱۹۸	۱-۳۱. قضای کوار
۲۰۲	۳۲. در تعداد ایلات سکنه حکاری و مقدار نفوس و اسامی رؤسای آنها
۲۰۴	۳۳. در تشکیل هیئت عمومیه ولایت حکاری
۲۰۵	۱-۳۳. قضای عمادیه
۲۰۶	۳۴. در تطبیق اوایل کار حکومتی با حالت حالیه
۲۰۷	۳۵. در تشخیص درجه امتداد و حفاظت مملکت
۲۰۸	۳۶. در ذکر حالات مفصله ارمنیه و تفصیل فرق و مناقضت فیما بین آنها و ملت اسلام
۲۲۲	۳۷. در بیان آثار جدیدۀ وان
۲۲۶	۱-۳۷. حبس خانه
۲۲۷	۲-۳۷. خیابان
۲۲۸	۳۸. در آثار عقبۀ وان از قبیل مساجد و کلیساها و مناسرها و تاریخ ابنیه و ذکر اشیاء غریبه
۲۲۸	۱-۳۸. مساجد درون قصبۀ وان
۲۲۸	۱-۱-۳۸. جامع کبیر
۲۳۰	۲-۱-۳۸. جامع اسکندریاشا
۲۳۰	۳-۱-۳۸. جامع خسرویه
۲۳۱	۲-۳۸. مساجد باغات بیرون قصبۀ وان
۲۳۲	۳-۳۸. مناسرها و کلیساهای وان
۲۳۳	۱-۳-۳۸. مناسر وَرَق
۲۳۵	۲-۳-۳۸. مناسر لیم
۲۳۶	۳-۳-۳۸. مناسر آختمار
۲۳۶	۴-۳-۳۸. مناسر قُدورس
۲۳۷	۵-۳-۳۸. کلیسای صُوب خاج

- ۲۴۲ کلیسای پتکی ۶۳-۳۸
- ۲۴۳ کلیسای اسقانیچلاقورز ۷۳-۳۸
- ۲۴۴ کلیسای ناریق ۸۳-۳۸
- ۲۴۴ مناستر قارینور ۹۳-۳۸
- ۲۴۵ مناستر قورونک وانک ۱۰۳-۳۸
- ۲۴۵ کلیسای ذیر ۱۱۳-۳۸
- ۲۴۵ حمام‌های ولایت وان ۴-۳۸
- ۲۴۵ حمام خسروپاشا ۱-۴-۳۸
- ۲۴۶ حمام تیمورزاده ۲-۴-۳۸
- ۲۴۷ کاروانسراهای ولایت وان ۵-۳۸
- ۲۴۷ خان عجم ۱-۵-۳۸
- ۲۴۷ خان سعید ۲-۵-۳۸
- ۲۴۷ سربازخانه‌های ولایت وان ۶-۳۸
- ۲۴۷ قیلشه ۱-۶-۳۸
- ۲۴۸ قیلشه سربازخانه ۲-۶-۳۸
- ۲۴۹ جبه‌خانه ۷-۳۶
- ۲۵۰ ۳۹. در بیان تعلیم و تدریس فنون علمیّه و درجه‌رقعی علوم ۳۹
- ۲۵۱ ۴۰. در تعداد مکاتب امیریّه و ملیّه و واردات و صادرات و وضع حالات آنها ۴۰
- ۲۵۱ ۱-۴۰. اسامی مکاتب موجوده امیریّه اسلام ۴۰
- ۲۵۱ ۱-۴۰. مکتب رشدیه ۴۰
- ۲۵۲ ۲-۴۰. مکاتب ملیّه خرسیتان [مسیحیان] ۴۰
- ۲۵۲ ۱-۲-۴۰. مکتب عیسوسیان ۴۰
- ۲۵۲ ۲-۲-۴۰. مکتب شوشانیان ۴۰
- ۲۵۳ ۳-۲-۴۰. مکتب آنانیان ۴۰
- ۲۵۳ ۴-۲-۴۰. مکاتب هیقوانک ۴۰
- ۲۵۳ ۵-۲-۴۰. مکتب ماتوسیان ۴۰
- ۲۵۳ ۶-۲-۴۰. مکتب مقردیچیان ۴۰
- ۲۵۴ ۷-۲-۴۰. مکتب صوروب اوحانسیان ۴۰
- ۲۵۴ ۸-۲-۴۰. مکتب واریانوتس ۴۰
- ۲۵۴ ۹-۲-۴۰. مکتب صندوقدیان ۴۰

۲۵۵	۱۰-۲-۴۰. مکتب صُورب مارقُوسیان
۲۵۵	۱۱-۲-۴۰. مکتب صُورب قانیانیان
۲۵۵	۱۲-۲-۴۰. مکتب صُورب کُوقاسیان
۲۵۵	۱۳-۲-۴۰. مکتب صیرِیوغیان
۲۵۶	۱۴-۲-۴۰. مکتب آمریکایی‌ها
۲۵۶	۴۱. در بیان امور متعلقه به تجارت
۲۵۷	۴۲. در ذکر صنایع معموله اهالی وان
۲۵۷	۴۲-۱. کارخانه‌های وان
۲۵۷	۴۲-۱-۱. کارخانه ادوات
۲۵۸	۴۲-۲. کارخانه عرق‌سازی
۲۵۸	۴۳. در تشریح حالا و الا و وان
۲۶۲	۴۴. در وضع قسولگری‌های دول معظمه در وان
۲۶۲	۴۴-۱. کاربردارخانه دولت ملیه ایران
۲۶۳	۴۴-۲. قونسولگری دولت بهمن‌رستیه
۲۶۴	۴۴-۳. قونسولگری دولت خیم‌اندس
	۴۵. در تفصیل اداره عسکریه و ماساکر جبه‌خانه و قورخانه و ذخایر و مهمات
۲۶۴	ولایت وان و حکاری و بتلیس و سنجاغ بایر
۲۶۴	۴۵-۱. ولایت وان
۲۶۵	۴۵-۱-۱. قضای ارجیش
۲۶۵	۴۵-۲-۱. قضای بیکری
۲۶۵	۴۵-۳-۱. قضای شاتاک
۲۶۵	۴۵-۴-۱. قضای عادالجواز
۲۶۵	۴۵-۵-۱. جبه‌خانه و قورخانه ولایت وان
۲۶۶	۴۵-۶-۱. اسامی صاحب‌منصبان عساکر نظامیه وان
۲۶۷	۴۵-۲. ولایت حکاری
۲۶۷	۴۵-۱-۲. قضاها و نواحی ولایت حکاری
۲۶۷	۴۵-۲-۲. جبه‌خانه ولایت حکاری
۲۶۷	۴۵-۳. ولایت بتلیس
۲۶۸	۴۵-۱-۳. قضاها و نواحی ولایت بتلیس
۲۶۸	۴۵-۲-۳. جبه‌خانه ولایت بتلیس

۲۶۹	 صاحب‌منصبان نظامی ولایت بتلیس ۳-۳-۴۵
۲۶۹	 ۴-۴۵ سنجاغ بایزید
۲۷۱	 ۵-۴۵ قصهٔ بایزید
۲۷۱	 ۱-۵-۴۵ نواحی بایزد
	۴۶. در بیان مقدار عساکر روسیه که در حالت حالیه در سرحدات نزدیک به خاک عثمانی موجود هستند
۲۷۶	 ۴۷ در تشخیص فصول اربعه و اثمار ممتازة وان
۲۷۶	 ۱-۴۷ فصل بهار
۲۷۶	 ۲-۴۷ فصل تابستان
۲۷۷	 ۱-۱-۴۷ اقسام سیب
۲۷۷	 ۲-۲-۴۷ اقسام گلابی
۲۷۷	 ۳-۲-۴۷ اقسام آرنج
۲۷۷	 ۴-۲-۴۷ سیر اثمار
۲۷۸	 ۵-۲-۴۷ اقسام انگور
۲۷۸	 ۶-۲-۴۷ پستان‌کاری
۲۷۸	 ۳-۴۷ فصل خزان
۲۷۸	 ۴-۴۷ فصل زمستان
۲۷۹	 ۴۸. در بیان حالات اهالی و شماره خانواده‌ها وان
۲۸۱	 ۱-۴۸ نجای اسلام
۲۸۱	 ۱-۱-۴۸ تیمورزاده‌ها
۲۸۳	 ۲-۱-۴۸ دلاورزاده‌ها
۲۸۳	 ۳-۱-۴۸ جاموشچی‌زاده‌ها
۲۸۳	 ۴-۱-۴۸ قراجه‌نم‌زاده‌ها
۲۸۳	 ۵-۱-۴۸ بویازاده‌ها
۲۸۴	 ۲-۴۸ نجای خرسیان [مسیحیان]
۲۸۴	 ۱-۲-۴۸ قالیجیان
۲۸۴	 ۲-۲-۴۸ خیطاط‌باشیان
۲۸۴	 ۳-۲-۴۸ شهیندریان
۲۸۴	 ۴-۲-۴۸ کشیشان
۲۸۴	 ۵-۲-۴۸ سحاق‌بکیان

۶۸۴		۶-۲-۴۸. خیر و بکیان
۲۸۵		۷-۲-۴۸. شران بکیان
۲۸۵		۸-۲-۴۸. آواکیمیان
۲۸۵		۹-۲-۴۸. قاپاماجیان
۲۸۵		۱۰-۲-۴۸. ترلمزیان
۲۸۵		۱۱-۲-۴۸. ماروتیان
۲۸۵		۱۲-۲-۴۸. تعلبندیان
۲۸۵		۱۳-۲-۴۸. خاتنجیان
۲۸۶		۱۴-۲-۴۸. ایساجانیان
۲۸۶		۴۹. در اشکن و البسه اهالی وان
۲۸۷		۵۰. در توضیح ادا شدن تون عثمانی که (رزی) می نامند
۲۹۱		۵۱. در تعریف طيور و حیواناتی که ممتاز از انواع خود هستند
۲۹۱		۱-۵۰. حیوانات بحیر
۲۹۱		۲-۵۱. حیوانات بریه
۲۹۲		۱-۲-۵۱. گربه
۲۹۵		نمایه

سخن انجمن

در دو سده اخیر ارتباطات وسیعی بین جامعه ایران با دیگر جوامع برقرار شد که یکی از نتایج مهم آن، حصول آشنایی‌های متقابل و ارزشمندی بود که جوامع از وضعیت یکدیگر تحصیل کرده و گزارش آن در قالب انواع نگارش‌های رسمی و غیر رسمی بر جای مانده است. گردشگران، ماموران دولتی، بازرگانان و دیگر فعالان اجتماعی و فرهنگی، از مهم‌ترین گروه‌ها بودند که در جریان دیدارهایشان از دنیاهای «دیگری» دست به نگارش برده و خاطرات و نتایج نکته‌سنجی‌های خود را ثبت و ضبط می‌کردند. اهمیت این گونه متون در مطالعات تاریخ و به‌ویژه در بررسی‌های چشم‌پوشی است. اما نمی‌توان از نظر دور داشت که همین امر خود یکی از شواری‌های مطالعه تاریخ ایران در این دوران است. هنوز شمار درخوری از این گونه متون در سراسر دنیا به طور پراکنده یا گمنام مانده یا نشر نیافته و حتی بدرستی اطلاعات کتابشناسی آنها پردازش نشده است. هر از گاه خبری از کشف، اطلاع‌رسانی یا انتشار نسخه‌ای ارزشمند از این گونه متون بدست می‌رسد و محققان را غرق شادی می‌کند.

در میان انواع متون مورد نظر، گزارش‌های دولتی و رسمی از ویژگی‌های خاصی برخوردار است. از آن جمله گزارش‌های ماموران سیاسی و دیپلماتیک کشور، در محورهایی چون شکل‌بندی متن، سبک و سیاق نوشتاری، محورهای مورد توجه دستگاه در برداشت اطلاعات، ظرفیت‌سنجی‌های اقتصادی و سیاسی و نیز مختصات اجتماعی و فرهنگی کشور یا کشورهای مقصد و دیگر موارد خاص، اهمیت‌های خاص خود را دارا است. گزارش‌های ماموران سیاسی کشورها، به دلایلی چون طول مدت اقامت در کشور هدف و نیز کاوش هوشیارانه در زوایای جامعه پیرامون خود، واجد ارزش‌هایی بسیاری است.

متن حاضر (زبدۃ‌الوقایع) که به قلم میرزا موسی‌خان طباطبایی انصاری، منشی اول وزارت خارجه ایران در دوره ناصرالدین شاه قاجار، تحریر یافته است از جمله این گونه متون ارزشمند بشمار می‌رود که تصویری درخور از قلمرو شرقی جامعه عثمانی (مناطق

وان، حکاری و بتلیس) در یک دوره مشخص بدست می‌دهد. این متن اکنون با کوشش محقق فاضل جناب آقای دکتر حسن حضرتی، عضو محترم هیات علمی گروه تاریخ دانشگاه تهران و دانشجوی محترم تاریخ خانم شهلا یوسف‌زاده تصحیح و تحشیه و انتشار می‌یابد. امید که نشر این‌گونه متون تاریخی در گسترش زمینه‌های مطالعات مربوط موثر واقع گردد.

دکتر شهرام یوسفی‌فر

رئیس هیات مدیره انجمن ایرانی تاریخ

دی‌ماه ۱۳۹۶